

Весна С. ЗАРКОВИЋ*

Институт за српску културу Приштина – Лепосавић

ИЗВЕШТАЈ КОНЗУЛА БОХУМИЛА ПАРЕ ИЗ АВГУСТА 1901. ГОДИНЕ О СТАЊУ У КОСОВСКОМ ВИЛАЈЕТУ – ЛИЦЕ И НАЛИЧЈЕ АУСТРОУГАРСКЕ ДИПЛОМАТИЈЕ**

Айсиракиј: У раду се анализира извештај аустроугарског конзула из Скопља Бохумила Паре упућен грофу Годуховском, министру иностраних дела Двојне монархије. Извештај је прилично обиман, али је то била уобичајена пракса конзула Паре. Он је, на тај начин, свакодневно и детаљно извештавао Министарство иностраних дела и посланика у Цариграду о догађањима у делокругу конзулата у Скопљу. Детаљном анализом уочава се да је Пара суштину извештаја посветио главним политичким факторима, а не конкретним дешавањима на терену.

Кључне речи: Бохумил Пара, конзул, Аустроугарска, Скопље, Косовски вилајет, извештај.

Аустроугарска држава је са повећаном пажњом пратила развој Источног питања и активно учествовала у његовом решавању. Разлог за такво деловање је лежао у плановима Двојне монархије оличеним у максими *Drang nach Osten* и жељи германске експанзије на исток.¹ Посустало и онемоћало Османско царство је пружало довољно повода да његову власт на европској територији замени аустроугарска држава као непосредни и моћни сусед са јасно зацртаним плановима. У самој Двојној монархији су на тај процес гледали као на своје легитимно право, нарочито стога што се у оквиру њених граница налазило бројно становништво разних словенских народа, слично као и на територији у европском делу Османског царства.

Иако се Источно питање директно односило на опстанак Османског царства, главни супарник Аустроугарској у његовом „решавању“ није био „Болесник на Босфору“, како су га називали, већ једна друга држава из концерта великих сила. Била је то царска Русија, која је дуго – од Кучук-кајнарџијског мира 1774. године, наступала као заштитник балканских хришћана. То право јој је оспорено после Кримског рата и Париског мира 1856. године, када се у питање положаја хришћана

* Виши научни сарадник, ORCID 0000-0003-3206-4992, vesna.zarkovic07@gmail.com

** Рад је написан у оквиру научноистраживачког рада НИО по Уговору склопљеним са Министарством науке, технолошког развоја и иновација РС број: 451-03-66/2024-03 од 26. 1. 2024. године.

1 Иако делом застарела, још увек је незаобилазна студија Е. Левин, *The German Road to The East: An Account of the “Drang nach Osten” and Teutonic Aims in the Near and Middle East*, William Heinemann, London 1916. Нарочито поглавље X 231–249.

све више укључивала Аустроугарска. Њена позиција и присуство на Балкану су коначно учвршћени одлукама Берлинског конгреса 1878. године и окупацијом Босне и Херцеговине. На тај начин је супарништво са Русијом, присутно већ дуже време, ушло у очигледну фазу, а поступци једне државе праћени су истоветним понашањем друге.

Ипак, позиција супротстављених сила није била иста. Русија је била у знатној предности над Аустроугарском због блискости са балканским Словенима, проистекле из истоветне припадности православном хришћанству, сличности језика и дуготрајном патронатском односу који је Царство показивало према малим балканским народима. Ситуација се променила крајем XIX и почетком XX века због заузетости Русије на Далеком истоку и агресивног наступа и пропаганде Аустроугарске, која је настојала да искористи настале прилике.

И поред јасно планираних задатака и акција, Аустроугарска није стекла чврсто упориште међу балканским Словенима, па се окренула Арбанасима. Да би наступ и пропаганда међу балканским народима били што успешнији, Аустроугарска је отворила на Балкану дипломатска представништва као центре пропаганде у које је слала најприврженије и најагилније дипломате. Међутим, и ту је била у заостатку за Русијом, која је своје дипломатско представништво у Призрену отворила 1867. године. Одмах је уследила акција Аустроугарске која је конзулат или вицеконзулат у Призрену отворила 1870. године (Schmitt, Frantz 2020a: 37). Слична ситуација је била и са конзулатом у Косовској Митровици. Русија је одобрење за установљење конзулата у овом граду добила маја 1902, али га је, после већих проблема, отворила тек јануара 1903. године (Секулић 2005: 139–153). Аустроугарски конзулат у Митровици је, уз свечани дочек конзула Цамбаура, отворен 21. јануара 1904. године (Зарковић 2024: 105–106). У међувремену, Двојна монархија је, следећи премештај седишта Косовског вилајета, отворила конзулат у Скопљу 1889. године (Schmitt, Frantz 2020a: 37).

Сваки од ових конзулата је имао свој делокруг рада, а значајно место до отварања представништва у Митровици, припадало је конзулату у Скопљу, чија се надлежност протезала на северозапад Косовског вилајета, тј. према областима под директним утицајем Аустроугарске. Увиђајући значај Скопља, бечка влада је у овај конзулат слала проверене и агилне дипломате. Значајан траг је оставио Бохумил Пара, који је службовао у Скопљу од децембра 1898. до 1906. године. Пара је због привржености Аустроугарској своје име Бохумил, добијено на рођењу превео на немачки језик и у конзулдским извештајима се потписивао као Готлиб.

Рођен је 17. октобра 1861. године у селу Чижовка у Чешкој, од оца Јохана, власника мањег предузећа у Младој Болеслави. У периоду од 1881. до 1887. године студирао је и завршио Оријенталну академију, а од 1883. је био стипендиста владе. Првог јануара 1886. године је постао резервни поручник, а 14. јула 1887. је положио конзуларни испит, на основу којег и конзуларну заклетву. Службовао је у судовима у Бечу, а затим у Трговинско-индустријским коморама у Будимпешти и Прагу. Дипломатску каријеру је започео у конзулату у Букурешту 22. фебруара 1890. године, где је остао до 11. маја 1891. године, након чега је именован за Грађанског комесара и политичког саветника у Команди окупационих трупа Аустроугарске у Пљевљима, где је стигао 7. јуна 1891. године. На овој позицији је остао до разрешења, 30. октобра 1898, када је именован за конзула у Скопљу, где је стигао

23. децембра исте године. У Скопљу је остао до јануара 1906. године и именован за генералног конзула у Солуну. Од 1911. до 1913. године обављао је функцију првог тумача у драгоманату Аустроугарске амбасаде у Цариграду. Од децембра 1913. до 1915. године је био генерални конзул на Крфу. Оженио се Маријом Терезијом де Стефанис 21. марта 1912. године у Прагу. Почетком те године тешко се разболео, па је често одсуствовао са дужности. Ратне 1914. је проглашен за витеза од Жлунова, али је диплому примила његова удовица наредне године, јер је, у међувремену, 23. августа 1915. у Бечу, Бохумил Пара умро. Био је носилац је више ордена.

Већ на почетку дипломатске каријере је, према његовим исказима, говорио чешки, немачки, мађарски, француски, италијански, енглески, српски, руски, турски и новогрчки језик. Поред тога, познавао је и пољски, бугарски, румунски, арапски, персијски, шпански и португалски језик, што му је помагало у вршењу дипломатских дужности. Као конзул у Скопљу настојао је да се организовањем заједничких путовања приближи руском колеги и да на тај начин умањи неповерење између две супротстављене стране (Deusch 2017: 489–490). У сукобу око Македоније подржавао је бугарско становиште, насупротив српском. Уопштено гледајући, његов став је био антисрпски, упркос чешком пореклу и што му је отац припадао словенофилским круговима у Аустроугарској (Стојанчевић 1994: 180–181).

Обављајући функцију конзула у Скопљу, Пара је посланику у Цариграду и министру иностраних дела у Бечу слао веома исцрпне извештаје о стању у Косовском вилајету, а водио је и преписку са колегама дипломатама. Његови извештаји су често били обојени субјективном нотом, али и поред тога садрже важне податке о стању у том делу Османског царства и представљају важан историјски извор. Развијена агентура му је пружала могућност брзог доласка до података, које је допуњавао разговорима са колегама, пре свега са руским конзулима. Таква сазнања је слао претпостављенима. Увиђајући њихов значај извештаји Бохумила Паре су већ били предмет обраде у српској историографији.² Предмет овог рада је само један од бројних Париних извештаја, насталих почетком XX века.

Поменути извештај је написан 6. августа 1901. године, чува се у Haus – Hof – und Staatsarchiv у Бечу и објављен је 2020. године у збирци аустроугарских докумената о Косовском вилајету (Schmitt, Frantz 2020b: 91–100, nr. 34). Конзул Пара га је упутио грофу Голуховском, министру иностраних дела Аустроугарске. Прилично је обиман, што није редак случај када се ради о Париним извештајима.

Извештај започиње констатацијом да је „епизода турбулентних дана Приштинне, Митровице, Колашина и Новог Пазара окончана повратком војног команданта ферика Нури-паше“. Овим речима Пара је описао завршетак тзв. афере у Ибарском Колашину (Зарковић 2008; Батаковић 1990: 269–284). Иако су се догађаји одиграли у Ибарском Колашину и на Рогозни, у казама Митровица и Нови Пазар, Пара помиње да су „турбулентни дани“ завршени за Приштину, Митровицу, Колашин и Нови Пазар, чиме догађају, који је неретко сматран локалним, даје један шири карактер. Аустроугарски конзул није поменуо Скопље, иако је знао да је у догађаје био укључен и валија.

2 Владимир Ђоровић, Владимир Стојанчевић и Михаило Војводић

Да је афера у Ибарском Колашину попримила шири аспект говори и учешће руске дипломатије и конзула из Скопља Виктора Машкова. Његов боравак у области где се одигравао прогон Срба, Пара је окарактерисао као „тронедељну екскурзију“.³ Овај руски дипломата имао је велике заслуге што се афера у Ибарском Колашину завршила без великих последица, које су се могле наслутити на њеном почетку.⁴

Боравак Машкова у Колашину и Новом Пазару је засметао аустроугарском конзулу који је искористио ситуацију и истакао: „да руска влада још једном није пропустила прилику да се умеша у унутрашње турске ствари, полажући право на заштиту целокупне словенске православне хришћанске заједнице“. Овакав Парин став је одраз аустроугарске политике која је у Русији видела сушарницу на Балканском полуострву, што је истицано увек када је то било могуће. Желећи да преузме примат, а да не улази у сукоб са Русијом, Аустроугарска је потписала два споразума 1897. и 1903. године којима је предвиђено очување status quo-а (Зарковић 2019: 299–320). И поред тога, Двојна монархија је наставила да активно ради на својој пропаганди којом је истицала опасност од Русије, Србије и Црне Горе, као и неспособност Османског царства да заведе ред, чиме је наговештавала могућност окупације делова Косовског вилајета. Таква политика Аустроугарске је примећена и од стране Турске (Стојанчевић 1994: 181, нап. 8).

Интересантно је да Пара у извештају користи термин „slavisch-orthodoxe Christenheit“ иако му је познато да су хришћани на овим просторима припадали српском народу. Таква терминологија је доследно коришћена у извештају, и то не само у овом, већ и у другим. Примере за такво изјашњавање налазимо на више места, а овом приликом ћемо поменути само неколико. Објашњавајући положај Колашина у којем се Машков „најдуже задржао“, Пара каже „да је то област претежно насељена хришћанима“. На другом месту становништво ове области зове „christlichen Bevölkerung von Kolaschin“. Други примери употребе овакве конструкције биће наведени даље у тексту.

Описујући догађаје у Колашину, Пара је наглашавао да је пре Машкова по овом питању интервенисао српски конзул из Приштине, Сима Аврамовић.⁵ Интервенција је изазвана „одузимањем оружја од хришћана које су спроводили мухамеданци“. Ова тврдња се уклапа у пропаганду Аустроугарске, ширену међу Арбанасима, да је Колашин магацин оружја са 7.000 пушака. Да је тврдња из извештаја на нивоу пропаганде показала је количина пронађеног оружја, чији број и поред великих репресалија и претњи није био велики. Пронађено је свега 115 пушака (по другом сазнању 120) и то већином старије производње (Зарковић 2008: 62, 85).

Још једна Парина тврдња, која следи за претходном, била је нетачна. Тврдио је да су српски и руски конзул путовали за Митровицу заједно, иако се из извештаја Машкова и Аврамовића види да су ишли одвојено. Двојица конзула су се на овакав

3 „Dreiwöchentlichen Excursion“ (Schmitt, Frantz 2020b: 91).

4 Виктор Федорович Машков (1859/1860–1932), руски дипломата. Учествовао је у Руско-турском рату 1877/78, затим је радио у руској конзуларној служби у Етиопији, у Призрену и од 1898. у Скопљу. Првобитно вицеконзул, именован за конзула 1900/1901. Касније је радио у Багдаду. Умро је 1932. године као емигрант у Београду.

5 Сима Аврамовић је службовао у Приштини од априла 1900. до маја 1903. године. Заслужан је за укидање пољака Арбанаса у српским селима.

поступак договорили, сматрајући да би се на тај начин избегле могуће инсинуације. Оне се управо срећу у извештају, у којем је Пара хтео да истакне сарадњу српске и руске дипломатије, која је, свакако, била на високом нивоу.

Иако је први део извештаја посвећен збивањима у Колашину, Митровичкој и Новопазарској кази, Пара се није бавио конкретним догађајима и стањем на терену, већ је пажњу усмерио на рад руске дипломатије и конзула Машкова. Од конкретних догађаја навео је само да је село Брњак са свих страна било опкољено мухамеданцима, изложено опасности да ће сваког тренутка бити нападнуто, због чега је затражена војна заштита. Насупрот томе, осврћући се на рад руског конзула, Пара каже како је Машков имао могућност да „слободно комуницира“ са „orthodoxen Bevölkerungsjener Region“ и да „саставља протоколе испитивања у вези са наводним угњетавањем и малтретирањем од стране муслиманског становништва“.⁶

Бохумил Пара не наводи страдања Срба, али се из извештаја може посредно закључити. Каже да је „Машков ...успео да открије неколико трагова зостављања и мучења хришћана од стране муслимана“, али се у извештају не наводе конкретни примери нити размере „Spuren von Misshandlungen und Marterungen“. Из извештаја се такође може закључити о правима српског становништва и уопште спровођењу закона у Османском царству. Наиме, Пара наводи да је Машков стигао у Нови Пазар 30. јула и да је претрага оружја међу Србима била и даље у току, иако је још 23. јула издата царска ирада о прекиду те активности.

Конзул Двојне монархије из Скопља је извештавао и о избеглицама због постојеће акције, односно „хришћана [који су] у последња три месеца напустили своје домове и избегли у Србију“, али наводи и да је српска штампа преувеличавала њихов број. Према обавештењу које је имао, број избеглица је био мали и чинио га је имућнији слој, међу којима су се налазили свештеници. Парин извештај ни по овом питању није прецизан. Број избеглих у Србију није био велики из простог разлога јер је граница била удаљена од многих нападнутих села и становништво се у жеку акције није могло пробити до ње. У Србију је бежало становништво из пограничних села, углавном оних која су припадала Новопазарској и Митровичкој кази. Становништво Ибарског Колашина, претежно мушка популација, склањала се у планине и чекала је повлачење зулумћара. Било је примера да су се комплетне породице, па и читава села, скривали по шумама. Навођење податка да је бежало имућније становништво, пре свега свештеници, такође није тачно. Свештеници нападнутих села су били уз народ и заступали су га пред законом и зулумћарима. О томе има више примера у извештајима Машкова. Идеју о бежању свештеника, Пара је добио из поступка проте Вукајла Божовића који је после трећег атентата, сматрајући да му је живот угрожен, избегао у Србију са још шездесетак Колашинаца, годину дана раније, септембра 1900. године а не током акције претреса (Зарковић 2008: 44–45; Поповић [s.a.]). Постоји податак да је пре проте Вукајла, дакле још раније, један свештеник – поп Никола пребегло у Србију (Стојанчевић 1994: 191).

Пара није пропустио прилику да и овог пута критикује рад руске дипломатије који је био усмерен против Аустроугарске и њених планова. Истакао је да је Машков

6 „Angeblichen Bedrückungen und Misshandlungen seitens der mohammedanischen Bevölkerung verfassen“ (Schmitt, Frantz: 2020b: 92).

своје контакте са „den christlichen Raja“ користио за подстрекивање против Аустроугарске и њених планова за изградњу „die bosnischen Eisenbahnen bis Mitrovica“.

Посебну пажњу Пара је посветио питању наоружавања хришћана, које, по њему, нису порицале „ни српска страна ни господин Машков“. У извештају се наводи и изјава која је долазила из Србије да су поједини Арбанаси кријумчарили оружје и продавали га „хришћанима“, што је по Пери било нетачно. Цена једне „мартинке“ је износила 40 до 50 гулдена и била је прилично висока и недоступна за сиромашну рају. Конзул Двојне монархије је навео признање појединаца да су оружје добили бесплатно у Куршумлији од колашинског попа Михаила (Schmitt, Frantz 2020b: 92). И у овом случају конзул Пера је грешио – у питању је био већ поменути прота Вукајло Божовић, а не неки „поп Михаил“.

Питање наоружавања српског становништва Косовског вилајета је било актуелно и повремено се сретало у предлозима српских дипломата као начин поправљања изузетно тешког положаја Срба. Био је то радикалан предлог до којег су долазили појединци кад друге мере нису давале резултате. У предлозима српске и руске дипломатије често се могао наћи захтев за разоружавањем Арбанаса или одобрење да и хришћани, тј. Срби могу поседовати оружје. Захтеви Срба упућени Влади у Београду често су садржали молбу за наоружавањем као потребом за одбраном од напада Арбанаса. Неретко се могло чути да Арбанаси „заобилазе“ оне куће за које знају да имају оружја. У вапају Срба често се наглашавало „дајте нам оружје, па да видите да ли ће нас онда убијати“. Ипак, и поред свега, званична акција наоружавања Срба, није спроведена управо из оних разлога које је Пера покушавао да наметне и увуче Србију у неку међународну аферу (Зарковић 2008: 34–41).

Међу Србима је за догађаје у Ибарском Колашину кружила прича да су „оркестрирани“ од стране Аустроугарске, а Пера није пропустио прилику да и то истакне у извештају. За такав став Срба је поново оптужио руску страну, нарочито штампу, у којој су предњачили листови „Новоје времја“ и „Народни лист“. Навео је и да је лист „Новоје времја“ као главног подстрекача колашинских догађаја означио управо њега – Бохмила Пару и да је затражио смену и премештај „негде у Јужну Америку“. Потврду овакве тврдње да ови руски листови подстичу пропаганду против Двојне монархије и њеног конзула, Пера је поткрепио чињеницом да је Всеволод Свјатковски („који је користио псеудоним Нестор“), дописник листа „Новое время“ боравио у Колашину, као члан делегације конзула Машкова.⁷ У делегацији се поред њих налазио и капетан руске војске фон Ритих. Пари су те чињенице биле довољне за оптужбу да је боравак искористио и за друге сврхе, пре свега упознавање терена, тј. „војно-географска“ запажања која су била поткрепљена „бројним фотографским снимцима“.

7 Дипломац Петербуршког универзитета, правник по образовању, учитељ Реформатске цркве у Санкт Петербургу, касније писац и новинар (псеудоним: Нестор), дописник листа „Новое время“, један од суоснивача најстарије руске десничарске конзервативне друштвено-политичке организације „Руски митинг“, специјалиста за украјинска, пољска и аустријска питања (неко време је заступао интересе Санктпетербуршке телеграфске агенције у Бечу) - <https://www.geni.com/people/B9/6000000097151700938> (приступљено 20. 05. 2024). У извештајима које је слао као представник Санктпетербуршке телеграфске агенције анализирао је друштвено-политичке прилике у Аустроугарској и дошао до закључка да постоји могућност избијања великог рата на Балкану (о томе вид. Крючков 2017: 88–105).

Свјатковском и Ритиху је, за Пару, додатна отежавајућа околност био претходни боравак у селима на обронцима Скопске Црне горе, Тетову, Велесу и Прилепу, где су настојали да утврде националну припадност зараћених јужних Словена, тј. Срба и Бугара. Ако изузмемо Србију и њене институције, ово је био први помен Срба, иако је читав извештај посвећен њима (Schmitt, Frantz 2020b: 93). У свим претходним случајевима наводи се нејасна формулација: хришћани, православни хришћани и томе слично. То јасно опцртава став који је Аустроугарска имала према Србима у Османском царству, од којих је, као и у Босни, намеравала да направи нови идентитет.

Конзул Пара се у извештају посебно осврнуо на новинара Свјатковског са којим се лично сусрео, Иако се о Свјатковском као новинару позитивно изјаснио (*begabte und ziemlich gebildete Journalist*), Пара је нагласио да је ревносни пропагатор пансловенских идеја и противник Аустроугарске због њеног унитарног система који не признаје Словене као равноправне народе у држави. Свјатковски је, такође, имао негативан став према политици коју је Двојна монархија водила на окупираним територијама. Пара је настојао да сазна став Свјатковског о сукобу Срба и Бугара у Македонији. Иако се новинар листа Новое времја изјашњавао као неутралан по овом питању, Пара је сматрао да је ревносни присталица Срба (*ein eifriger Parteigänger der Serben*). Такав став Свјатковског је стварао противника Аустроугарске.

Говорећи о потрази за оружјем, које су предводили Иса Бољетинац и Адем Чауш (*Isso Buletinac und Adem Čauš*) уз одобрење приштинског мутесарифа Џемал бега, Пара је име главног виновника навео као Бољетинац (у облику Булетинац). То је презиме које се за овог арбанашког првака среће и у другим документима у различитим варијацијама, као и у текстовима на другим језицима. Рецимо, на италијанском језику његово име се бележи као *Issa Boletinaz* (*Il Giornale d' Italia*, 04. 04. 1913). Истоветност забележеног презимена говори да је у том облику егзистирало и било опште познато, како у локалу, тако и шире, међу дипломатама и политичарима. Иса је презиме узео по селу Бољетин у које се његова породица преселила из Истинића код Дечана.⁸ Село Бољетин је добило име по властелину Војтеху Бољетину и забележено је у Светостефанској хрисовуљи краља Милутина из 1316/17. године (Ковачевић 1890: 4). Под истим именом се налази и у турским пописима. У питању је топоним словенског порекла, који се среће и код Доњег Милановца, у Пољској, Русији и Чешкој (Лома 2013: 33). Важно је напоменути да забележени облик презимена има словенски наставак *иц* који долази од *вац < вас < вьсь* = село и среће се у многим српским именима насталим као сложеница, где први део представља лично име, а други именицу *вац* или њен дериват.⁹

Овакав облик имена са словенским наставком и његово значење је познато и савременим ауторима који би да врше ревизију историје и самих историјских извора, па албанизују презиме овог арбанашког првака и бележе га у облику Болетини или Бољетини. Слична ситуација је и са приређивачима анализираног документа који у изворном тексту бележе исправан облик Булетинац, али га у подножној напомени пишу као Болетини, додајући му и турску титулу беј (*Isa Bey Boletini*) (Schmitt, Frantz 2020b: 94, нап. 225). Појава и употреба српског (словенског) облика међу

8 Прилично поједностављена и романсирана биографија Исе Бољетинца (Elsie 20102: 56–57).

9 Крагујевац, Милановац, Петровац, Ђурђевац, Александровац и др.

Арбанасима за време турске владавине и употребе турског језика, као и арбанашких зулума, када су српски језик и име били забрањени, говори да се ради о придошлицама на српски животни простор, где су попримили те облике или о конвертитима у историографији познатим под називом Арнауташи. Поред тога, ова ситуација говори и о Арбанасима као о конгломерату без јасно уобличених националних особина, подељених верски, језички, племенски и културолошки. На њихово уобличавање као народа и државе је знатно утицала управо Аустроугарска (Толева 2018; Зарковић 2024: 117–118). Савремена тенденција мењања топонима и уопште имена не може да промени историјске чињенице, већ само да их фалсификује.

После опширног пасажа о руским учесницима збивања, Пара се поново вратио на проблем наоружавања. Навео је и саопштење српског конзула из Скопља Милосава Куртовића да су поједини учитељи из Битољског вилајета због угрожености тражили оружје. Конзул Куртовић је захтев пренео Министарству иностраних дела, али је од Владе Краљевине Србије добио укор, уз одлучно одбијање да у томе учествује. Конзул Двојне монархије није поверовао у ову изјаву Куртовића, тврдећи да га је она још више учврстила у уверењу о преносу оружја из Србије.

Питање преноса и потраге оружја није било једноставно што потврђује и различит став турских званичника. Валија Решад бег је за ескалацију проблема оштуживао приштинског мутесарифа Неџад бега, познатог као противника Срба. Пара је овакав валијин став правдао жељом да избегне било какве импликације које би му могле угрозити „уносну позицију“. Поред тога, валијин просрпски став је био изазван добијањем медаље од краља Александра. Мутесариф Неџад бег се после акције у Ибарском Колашину, предузете уз његову сагласност и без очекиваних резултата нашао у независној ситуацији. У намери да ојача свој положај почео је да прогања Србе, међу којима се нашао и учитељ Богољуб Пајантић, што је код мухамеданаца у Приштини дочекано са одушевљењем и одобравањем (Зарковић 2008: 151).

Овакво понашање мутесарифа није се нашло у извештају, али се Пара осврнуо на деловање других турских чиновника, нарочито оних за које је сматрао да су наклоњени Србији и Србима. Један од њих био је Хамди паша, инспектор пограничних трупа и тајни члан ратног већа у Јилдизу (Зарковић 2008б: 203–217). Мутесариф Џемал бег је за овог високог официра централне власти сматрао да му је пријатељски наклоњен и да га подржава у сукобу са валијом. Такво мишљење није делио конзул Пара који је у Хамдијевом понашању видео дволичност с циљем да задобије ново одликовање из Србије. Замерао му је јавно целивање руке митрополиту Нићифору, које, по Пари, није ништа друго до додворавање Србима. За такве услуге је, према Парином мишљењу, очекивао Орден Белог орла, пошто је већ имао Орден Светог Саве 2. реда и Орден Таковског крста 1. реда. Пажњу је побуђивало и путовање Хамди паше у Србију планирано за 21. јули и неизјашњавање о плановима посете. Ово је додатно изазивало подозрење аустроугарског конзула, који је сумњао да Хамди паша иде у Србију по наредби султана са задатком да српском краљу пренесе уверавања да „српско-хришћанско“ становништво нема чега да се плаши услед проналаска оружја.

Оваква Парина сазнања су долазила од валије и додатно су поткрепљена неметаним путовањем Хамди паше, упркос затвореној српској граници за путнике

из Турске. Очекивало се да оде у Цариград и о резултатима своје мисије обавести султана. Истовремено се појавила гласина да је положај Хамди паше пољуљан због сукоба са министром војним Риза пашом и да ће бити смењен. Очигледно је било да су сукоби и интриге међу турским званичницима појачани збивањима у Митровици, Колашину и Новом Пазару. Поред постојећих, појавили су се и нови, попут сукоба између валије Решад бега и војног команданта Нури паше, који је извештаје из Митровице слао директно у Цариград, мимоилазећи Скопље.

Негативна улога Нури паше је наведена и у извештају конзула Машкова, који га је оптуживао да је и поред донете ираде о престанку потраге за оружјем дозволио Иси Бољетинцу да и даље врши претрагу и малтретира српско становништво. Ове оптужбе Машкова настојао је да искористи Решад бег, али се Нури паша удружио са мутесарифом Џемал бегом. Подршку су имали и у Цариграду од сераскера¹⁰ гази¹¹ Едхем Паше¹² и Ахмед Аффиф Паше. Паша је сматрао да ће због става према Србима, Нури пашу и Џемал бега подржати и мухамеданско становништво Приштине.

Догађаји који су се десили у Митровици, Колашину и Новом Пазару нимало нису допринели миру између муслимана и хришћана, већ су само продубили постојеће разлике. Војни командант Нури паша је бранио став муслимана тврдећи да нису против наоружавања хришћана, али да оно не сме бити из иностранства. Овај изговор је представљао само игру речи, јер Турска на бројна инсистирања Србије да се разоружа целокупно становништво или да се дозволи и Србима да поседују и носе оружје никад није одговорила позитивно. Догађаји из Колашина су показали и међусобну нетрпељивост виших турских чиновника, што се у крајњој линији преламало преко раје. И сама помисао на наоружавање хришћана изазивала је реакцију Арбанаса који су запретили окупљањем код Лучког моста с циљем склапања бесе.

Конзул Паша се на крају извештаја осврнуо и на прилике међу предводницима Срба у Косовском вилајету: конзула Симу Аврамовића и митрополита рашко-призренског Нићифора (Перића). Конзул Аврамовић је службовао у Приштини од 1899. до 1903. године и поред извесних пропуста у раду, имао је и значајан допринос, пре свега заслужан је за укидање пољака Арбанаса у српским селима (Поповић 2007: 304–307). Бохумил Паша је изнео лично мишљење без образложења да Аврамовић није дорастао задатку и да су неке новине наговештавале његову смену.

За митрополита рашко-призренског, Паша је навео да је променљивог понашања које га је доводило у бројне сукобе. У извештају се помиње и физички сукоб између митрополита и вучитрнског свештеника „попа Дапчета“ (sic!). Очигледно је да је конзул Паша имао неке податке, углавном непроверене и некомплетне. Име вучитрнског свештеника је погрешно навео, али се не одбацује ни могућност да су га неправилно исчитали приређиваћи документа. У питању је био прота хаџи Данило Фртунић, којег је становништво звало поп Данче. Припадао је познатој

10 Сераскер (Османско-турски) – звање главнокомандујућег османске војске, који је био и министар рата од 1839. године. Од 1879. до 1890. и после 1908. године канцеларија сераскера се звала Министар(ство) рата.

11 Гази (Османско-турски) – победник, почасна војна титула.

12 Едхем паша (1842/1844–1909), османски генерал. Учествовао је у руско-турском рату 1877/78. године. Кратко је био косовски валија (1892–1893) и министар рата (1909).

трговачко-свештеничкој породици Фртунић из Вучитрна. Његов син Живко Фртунић је као представник Вучитрна учествовао на Скупштини отоманских Срба у Скопљу. Други син Јевђа је био учитељ и ухапшен је 1903. године у тзв. Вучитрској учитељској афери. Са њим је била ухапшена и жена му Томка, такође учитељица и у поодмаклој трудноћи. Јевђа је умро 1903. у 26. години, три месеца по ослобођењу, а Томка 1907. године, обоје од последица робијања. Данило – Данче је такође робијао: због помагања српској војсци у српско-турским ратовима 1876–1878. године и осуђен је од Преког војног суда (Урфије) на робију у трајању од 101 године (Николић 1996: 187; Поповић 2007: 248). Најпре је заточен у Канли кули у Солуну, а затим на острву Родосу. Ослобођен је после десет година робијања, 1892, на интервенцију српске владе и посланика у Цариграду Саве Грујића. Његова породица је, покушавајући да га ослободи, распродала готово читаво имање (Секулић 2001: 181–182). Сукоб са попом Данчетом није био једини који се везује за митрополита Нићифора. Зна се да је био у лошим односима са појединим професорима Богословије у Призрену. Такође је долазио у сукоб и са српским конзулом из Приштине. Радом и понашањем конзула Аврамовића и митрополита Нићифора није био задовољан ни валија Решад бег који је тражио њихову смену.

На крају извештаја, након потписа и обавештења министру иностраних дела да идентичан шаље и посланику у Цариград, Пара се поново вратио на потрагу за оружјем. Тврдио је да ни Машков није порицао да је оружје пореклом из Србије. Руски конзул се жалио да су мухамеданци након заробљавања појединих Срба, пронађено оружје углавном присвојили и нису га предали властима. На самом крају, Пара се позива на евиденцију Машкова по којој је те 1901. године у поменутиим областима било 300 зулума више у односу на претходну годину. Починиоци злочина су били мухамеданци, а жртве хришћани.

Детаљна анализа извештаја показала је неколико важних чињеница које су од интереса истраживачима. Један извештај сам за себе не даје довољно широку слику за разумевање општих прилика, али зато пружа могућности за уочавање неких других, ситнијих детаља, који, обично промакну истраживачима приликом проучавања крупнијих догађаја. Такве чињенице, додатно појачане подацима из других извора и литературе омогућавају да се стекне знатно комплекснија слика.

Извештај аустроугарског конзула Бохумила Паре својим обимом сутерише да се ради о детаљнијем реферату о одређеном проблему. Увидом у садржину извештаја уочава се да се Пара много мање бавио збивањима на терену и актерима, а знатно више људима који су, на неки начин, индиректно укључени. Знатну пажњу је посветио руској делегацији која је боравила у Митровици, Колашину и Новом Пазару и њиховој активности, а врло мало важним догађајима. Иако није имао директан увид у рад Машкова и његових пратилаца, Пара је слободно изнео тврдње о њима да подстичу српско становништво против Аустроугарске и изградње железнице Увац – Митровица. У једном другом извештају Пара је пренео „признање“ ухапшених да је оружје требало бити употребљено једино у случају надирања Аустроугарске (Стојанчевић 1994: 191; Зарковић 2008: 62). Овакве произвољне интерпретације и инсинуације нису у складу са професионалним дOMETИМА аустроугарске дипломатије и могу се схватити једино као дугорочни план Двојне монархије.

Срби у Косовском вилајету су оружје набављали с циљем да се одбране од свакодневних и сталних насртаја арбанашких зулумћара. То је знао и Шемси паша који је први извршио претрагу и из Колашина се вратио без оружја. На питање упућено колашинском прваку попу Арсенију добио је одговор да оружја има, али само за одбрану од „вука и хајдука“ и ништа друго (Зарковић 2008: 51).

Управо је оружје, на којем је Пара инсистирао и на које се у извештају више пута враћао, проблем који је потенцирао. Оружје само по себи није проблем, већ Срби као народ, у чијим би се рукама нашло. То се види из чињенице да су Арбанаси поседовали и јавно носили оружје, али се није тражило њихово разоружање. Зато је прича о наоружавању Срба од стране Србије с циљем да подигну устанак против турске власти стално понављана међу Арбанасима. Они су на тај начин подстицани да чине зулуме над Србима, од којих је двоструку корист имала Аустроугарска: исељавање Срба као традиционално непријатељског елемента и стварање несигурних прилика што је Двојној монархији отварало пут за интервенцију и напредовање ка истоку.

И други делови извештаја су у том духу. Пара се бавио међусобним односом највиших турских чиновника у Косовском вилајету, потенцирајући оне који би могли бити под утицајем Србије. Овакав Парин извештај говори о усмерености аустроугарске политике у Косовском вилајету и европском делу Османског царства.

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Поповић [s.a.]: Милан Поповић. *Сећање њроше Милана Поповића* (у поседу аутора).

ОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

- Ковачевић 1890: Љубомир Ковачевић. „Светогтефанска хрисовуља“. Споменик Српске Краљевске академије IV. Београд: Српска краљевска академија.
- Schmitt, Frantz 2020a: Oliver Jens Schmitt, Eva Anne Frantz. *Politik und Gesellschaft im Vilayet Kosovo und im serbisch beherrschten Kosovo 1870–1914. Berichte der osterreich-ungarischen Konsuln aus dem zentralen Balkan*, Band 1. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.
- Schmitt, Frantz 2020b: Oliver Jens Schmitt, Eva Anne Frantz, *Politik und Gesellschaft im Vilayet Kosovo und im serbisch beherrschten Kosovo 1870–1914. Berichte der osterreich-ungarischen Konsuln aus dem zentralen Balkan*, Band 3. Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften.

ЛИТЕРАТУРА

- Батаковић 1990: Душан. Т. Батаковић. „Истрага оружја у Ибарском Колашину 1901. године“. *Косовско-мешохијски зборник I*, Београд: Српска академија наука и уметности, 269–285.
- Deusch 2017: Engelbert Deusch. *Die effektiven Konsuln Österreich (-Ungarns) von 1825–1918. Ihre Ausbildung, Arbeitsverhältnisse und Biografien*. Köln – Weimar – Wien: Böhlauverlag.
- Lewin 1916: Evans Lewin. *The German Road to The East: An Account of the “Drang nach Osten” and Teutonic Aims in the Near and Middle East*. London: William Heinemann.
- Elsie 2010²: Robert Elsie. *Historical Dictionary of Albania*. Lanham, Toronto, Plymouth: The Scarecrow Press.
- Зарковић 2008: Весна Зарковић. *Афера у Ибарском Колашину 1901–1902. године*. Приштина / Лепосавић: Институт за српску културу.

- Зарковић 2008б: Весна Зарковић. „Улоја Хамди-џаше у збивањима у Сјџарој Србији њочейком ХХ века“. *Башићина*, св. 28. Приштина / Лепосавић: Институт за српску културу, 203–217.
- Зарковић 2019: Весна Зарковић. „Велике силе, Стара Србија и Споразум у Миршштегу 1903. године“. *Српска њолийичка мисао*, бр. 1. Београд: Институт за политичке студије, 299–320.
- Зарковић 2024: Весна Зарковић. *Мийровица у Сјџарој Србији*. Лепосавић: Институт за српску културу.
- Крючков 2017: Игорь В. Крючков. „Внутриполитические и внешнеполитические факторы развития Австро-Венгрии в донесениях В. П. Сватковского (1910–1914 гг.).“ *Славянский альманах*, выпуск 3–4. Москва: Институт Славяноведения РАН, 88–105.
- Лома 2013: Александар Лома. *Тойонимија Бањске хрисовуље. Ка осмишљењу сјџаросрпској њојономастийичкој речника и бољем њознавању њийшисловенских именовних образаца*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Секулић 2005: Весна Секулић. „Отварање руског конзулата у Косовској Митровици“. *Башићина*, св. 19. Приштина / Лепосавић: Институт за српску културу, 139–153.
- Николић 1996: Олга Николић. *Српске школе у Вучийрну 1828–1912. њодине*. Приштина: Културна манифестација Глигорие Глиша Елезовић.
- Стојанчевић 1994: Владимир Стојанчевић. „Прилике у западној половини Косовског вилајета према извештајима аустроугарског конзула у Скопљу 1900. и 1901. године“. *Срби и Арбанаси 1804–1912*. Нови Саd: Прометеј, 207–244.
- Толева 2018: Теодора Толева. *Ушицај Аустроујарске имјерие на сјџварање албанске нације 1896–1908*. Београд: Филип Вишњић, Институт за европске студије.

ШТАМПА

Il Giornaled' Italia, 1913.

ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ

<https://www.geni.com/people/B9/6000000097151700938> (приступљено 20. 05. 2024).

Vesna S. ZARKOVIĆ

CONSUL BOHUMIL PARA'S REPORT FROM AUGUST 1901 ON THE SITUATION IN THE KOSOVO VILAYET - THE FACE AND THE REVERSE OF AUSTRO-HUNGARIAN DIPLOMACY

SUMMARY

Bohumil Para (1861–1915) was an Austro-Hungarian consul who spent most of his diplomatic service in the Ottoman Empire, primarily in the Kosovo Vilayet. He was first employed in Pljevlja, in the Command of the occupation troops (1891–1898), and then in the Consulate in Skopje (1898–1906). Long-term presence in these areas and dedication to work made him a good connoisseur of the situation, so his reports are indispensable material in the reconstruction of the past. Apart from dedication to work, Para was characterized by loyalty and exceptional attachment to the Austro-Hungarian state, which was reflected, among other things, in the translation of his name into German. Due to these facts, his reports should be approached with a degree of caution, and subjectivity can be observed through detailed analysis and comparison with other correspondence. It should be noted that Para served as a consul in Skopje, which, before the opening of the consulate in Mitrovica, was extremely important for Austria-Hungary's further plans and penetration to the east.

The analyzed report is dated August 6, 1901 and was created after the events in Mitrovica and Novi Pazar, known in historiography as the Kolašin Affair. In Para's report, which is quite voluminous, very little attention is paid to specific events on the ground. His attention is more aroused by the presence of the Russian consul Mashkov and the companions of Captain Ritich and Vsevolod Sviatkovsky, a correspondent of the *Novoe vremja* newspaper. He accuses Captain Ritich of getting familiar with the terrain, i.e. »military-geographical« recordings, while the well-known journalist Sviatkovski is held responsible for the campaign that was conducted in the press of Serbia and Russia against Austria-Hungary and him personally as the instigator of the weapons investigation among the Serbs. Regarding Consul Mashkov, Para says that he did not miss the opportunity to agitate among the Christian population against Austria-Hungary and the construction of the so-called Bosnian Railways.

In addition to following the activities of Russian diplomacy, Bohumil Para in the report dealt with the personal relationships of certain officials of the Ottoman Empire, looking for those susceptible to Serbian influence.

Attention should also be drawn to the vocabulary used by Para in the report. It is a standard terminology found in his reports, as well as in the reports of other Austro-Hungarian consuls. He consistently used the term Christians in different variations to denote the non-Muslim population in the Kosovo Vilayet, although he was well aware that they were Serbs, especially in the area north of the Šara Mountain. In this way, we would say, the Austro-Hungarian propaganda tried to create a new entity. Para used the terms Serbia and Serbian to denote the Kingdom of Serbia and its institutions. The Serbs in the Ottoman Empire are mentioned only as part of the South Slavs, opposed to the Bulgarians around Macedonia.

Also interesting is the use of the name of the Albanian leader Isa, whose surname Boljetinac is used in the Serbian / Slavic variant, and not Albanianized, as historians claim today. That variant of the (sur)name, then generally accepted, indicates that it is a newcomer to the Serbian living space.

Even a partial review of this report by Para indicates that it is a rather subjective approach, with a clearly prescribed terminological use. This indicates that the Austro-Hungarian diplomacy worked according to precisely established rules, in order to achieve the set tasks.

Keywords: Bohumil Para, consul, Austria-Hungary, Skopje, Kosovo vilayet, report.